

Jeszenszky Géza:

Hogyan vezetett az I. világháború Trianonhoz?

Kitűnő történész-kollégám, Pritz Pál legújabb tanulmányában az első világháborút „egyetemes és magyar nézőpontból is a 20. század öskatasztrófájá”-nak nevezte. Valóban, ebből a négy és fél éven át tartó esztelen öldöklésből és következményeiből születtek meg a totális diktatúrák, a bolsevik, a fasiszta és a náci rendszer, ezek robbantották ki az 50 millió halottat követelő II. világháborút, próbáltak kiirtani teljes népeket, elsősorban a zsidóságot, és vitték a világot a megsemmisülés veszélyét hordozó hidegháborúba. A magyarságot a szó szoros értelmében kétszer tizedelte meg az elmúlt évszázad, és ősi szállásterületét felosztva nyolc államba és egy világméretű diaszpórába szórta szét. Indokolt, hogy száz év elmúltával emlékezzünk e katasztrófára és tanuljunk belőle.

Nem az osztrák-magyar trónörökös szarajevói meggyilkolása volt a világháború oka. Nem is az egyesített Németország dinamikus gazdasági erősödése, hanem Vilmos német császár flottaépítése és gyarmati ambíciói váltottak ki szinte hisztérikus félelmet egyes angolokban. Ehhez jött a francia revansvágy 1871-ért – tehát a világháború egyik kirobbantója egy régebbi és egy újabbkeletű nyugat-európai ellentét volt. A másik ok a nacionalizmus, pontosabban az Európa középső részén nemzeti céljaikat békés úton elérni képtelen népek hangadóí voltak, akik nagyhatalmi támogatók segítségével remélték megváltoztatni a határokat. Az 1912-13-as balkánháborúk nyomán a régi álmok megvalósíthatónak tűntek – de nem valósultak volna meg, ha a nagyhatalmak nem vesznek össze.

Mohácstól Szarajevóig

A történelmi Magyar Királyság 1918-20 közötti fölosztásának gyökere abban rejlik, hogy a mohácsi csatavesztést követően a két évszázadon át tartó, szinte szünet nélküli háborúskodás következtében az ország népessége felére csökkent, majd azt követően – szervezett és spontán bevándorlás révén – igen jelentős nem-magyar lakosság telepedett le, elsősorban az elnéptelenedett Dél-Alföldön és Erdélyben. A török kiűzése után menekültek nagy számban oda a Török Birodalom adóterheit nyögő ortodox keresztények, románok és szerbek, így vált a magyar népesség kisebbséggé saját történelmi államában. Ebből azonban csak akkor lett komoly probléma, amikor a XIX. század elején a nemzeti gondolat, a nacionalizmus – túllépve a társadalmi rangkülönbségeken – megérintette az azonos nyelven beszélőket, nemzetét formálta a népeket. 1848-ban Magyarország nem-magyar lakosságának egy része már szembefordult a szabadságért és a függetlenségért harcoló magyarokkal, nyelvi jogok mellett már területi autonómiát is igényelve. De a szabadságharc leverése után – az emigráns Pulszky Ferenc találó kifejezésével – a nemzetiségek azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésként: centralizált, német nyelvű birodalmat. Az 1867-es kiegyezés után a politikai hatalom birtokában a magyar elem

megerősödött, de a „könyörtelen, erőszakos magyarosítás” mese, azaz inkább tudatosan ápoltság és terjesztett hazugság; ilyen nem volt. Volt viszont gyors, spontán asszimiláció a városokban és az iparvidékeken - ez a román, szerb és szlovák paraszti tömegeket meg sem érintette. A nemzeti-vallási feszültségeket valamennyire feloldotta a szerb és a román egyházak autonómiája, az egyéni jogokat biztosító 1868-as nemzetiségi törvény, a nemzetiségi értelmiség azonban többet, közösségként történő elismerést és területi autonómiát követelt. Ettől az akkori magyar társadalom – a történeti jog mellett a lakosság kevert jellegére hivatkozva – elzárkózott.

Az oszmán-török és a cári orosz birodalom hosszú időn át valóban elnyomta a bekebelezett népeket, időnként brutálisan verték le a lázadásokat, szabadságharcokat, de a XIX. század végére mindkettő türelmesebb, engedékenyebb lett. Oroszország a felkelések után a lengyelek számára ugyan nem adott autonómiát (ahogy a poroszok is folytatták a lengyeleiket asszimiláló törekvéseiket), de a finneknek igen. A hatalmak külső nyomása hatására a Török Birodalom egyre több türelmet tanúsított a balkáni (de nem az örmény) keresztényekkel szemben, azonban ez sem mentette meg az egymást követő területi veszteségektől. 1914-re még nem dőlt el, hogy az Európa keleti felére jellemző etnikai mozaik népei a békés és konstruktív együttélés vagy az erősödő nemzeti ellentétek útján haladnak-e. Az Osztrák-Magyar Monarchia nyugati felében a tartományi rendszer és az 1905-ben bevezetett általános választójog de facto föderalizálta a Lajtántúlt, az ott (sok esetben egymással összekeveredve, egymást átfedve) élő népek számára ki-elégítő módon tette lehetővé a békés együttélést, a főként a szociáldemokraták által kidolgozott kulturális autonómia-konceptió pedig alkalmas lett volna az indokolt és jogos nemzeti igények kiteljesítésére. Még a leginkább elmaradott galíciai területek is biztató fejlődést mutattak, a városok lengyel és zsidó lakossága nem gátolta az ukrán nemzeti érzés és kultúra kifejlődését. Magyarországon Tisza István engedményekkel próbálta csillapítani a nemzetiségek (elsősorban a románok) elégedetlenségét. Baloldali bírálói ezt túl kevésnek, nacionalista ellenfelei túl soknak tartották. A Monarchia által 1878-óta igazgatott és 1908-ban annektált, gyarapodó Bosznia szerb, horvát és muzulmán lakossága ellentéteit sikerült kordában tartani. A szociális feszültségek nagyok voltak, de a mind erősebb szociáldemokrata mozgalom és az erősödő parasztpártok eredményesen enyhítették ezeket. A „boldog békeidők” nem a hanyatlás és „a tömegek lázadása” vízióját, hanem az optimizmust sugallták. A más nemzetek érdekeit semmibe vevő nemzeti önzés volt a végzet, Principet, a kiskorú boszniai szerb terroristát egy olyan Nagy-Szerbia megteremtésének vágya vezérelte, amelyhez jelentős nem-szerb többségű területek is tartoztak volna. Tettével nemcsak tíz millió katona sírját ásta meg, de a későbbi tömeges etnikai gyilkosságok és milliós kitelepítések számára is meghúzta a startpisztolyt.

A világháború kirobbanása

A XX. század elején Közép- és Kelet-Európa nagy birodalmait (a Habsburgot, az orosz és az oszmán-törököt) a kereteik között élő népek egyre szűkebbnek érezték nemzeti eszményeik és céljaik megvalósításához. 1914 előtt azonban az európai hatalmi

egyensúly követelménye a status quo megőrzését diktálta, így a fönnálló határok megváltoztatása illuzórikusnak tűnt. Nem az imperializmus, a nagyhatalmai ambíciók okozták a háborút, hanem a félelem. Az a francia, brit és orosz félelem, hogy Németország Európa vezető hatalmává válik. Ugyanakkor Németország és Ausztria-Magyarország félt a vele szembenálló hármast "antant" teljes katonai fölényének a kialakulásától, és kész volt egy preventív háborúra ennek megakadályozása érdekében. A kétpólusú Európa, a szövetségi rendszerek azonban nem tettek lehetővé egy lokális háborút, a Szerbiának – erős német ösztönzésre – 1914. július 28-án átadott (indokolatlan) osztrák-magyar hadüzenet láncreakciót vont maga után. Oroszország balkáni befolyása megőrzése érdekében Szerbia mellé állt és megkezdte hatalmas létszámú hadserege mozgósítását. Németország haditerve arra épült, hogy egy hadsereggel két háborút nyerjen meg: a semleges Belgiumon áthatolva átkarolja és pár hét alatt legyőzi Franciaországot, majd a keleti frontot a lassan érkező orosz csapatok ellen tartó Monarchiával együtt megveri a gyöngén felfegyverzett orosz haderőt, a trónját a belső mozgalmaktól féltő cár pedig – ahogy tíz évvel korábban a japánoktól elszenvedett vereség után tette – békét köt. Ennek megfelelően Németország augusztus 1-jén hadat üzent Oroszországnak, augusztus 3-án pedig a hadseregét mozgósító Franciaországnak, Belgiumtól ultimátumban kérve a német hadsereg átengedését, amit a semlegessége mellett elkötelezett ország visszautasított. Ez eldöntötte az addig habozó Anglia magatartását, augusztus 4-én hadat üzent Németországnak, formálisan „egy papírrongy,” a belga semlegesség megsértése miatt, de döntően azért, mert egy német győzelemmel végződő háború elkerülhetetlenül fölborította volna az európai hatalmi az egyensúlyt. Ekkor még sem a brit, sem a francia kormány nem tervezett jelentősebb területi változásokat Európa keleti felében, Ausztria-Magyarországnak csak egy jó héttel később, szövetségesi szolidaritásból üzentek hadat, a tényleges szembekerülés kevés esélyével.

Az így világháborúvá szélesedő konfliktusból a Monarchia közös külpolitikájában aktívan részes Magyarország kimaradni nem tudott, de nem is akart, mert a területi épségére orosz támogatással törő Szerbia és Románia fenyegetésének elejét akarta venni. Az angolokat politikai hagyományaikért, a franciákat kultúrájukért tartotta sokra az akkori magyar politikai elit, mégsem állhatott a szlávokkal szövethető antant mellé. A külpolitikai döntésekben vétőjoggal rendelkező magyar miniszterelnök, Tisza István érezte a veszélyt, tudta, hogy nemzete számára mennyire kockázatos egy háború, különösen fél-tette Erdélyt egy román támadástól, végül azzal győzték meg a németek, hogy három év múlva a franciák által pénzelt orosz vasútépítések nyomán gyorsan mozgósíthatóvá válik az orosz embertömeg, és ettől fogva az antant elvitathatatlan fölénybe kerül, legyőzésére most van az utolsó alkalom.

A győzelem érdekében (vagy a vereség elhárítására) a kormányok és a katonák mindkét oldalon minden vagy majdnem minden eszköz használatára készek voltak, s ez a készség a háború előrehaladtával, az áldozatok nagyságával és a vereség várható következményeinek fölmérésével csak fokozódott. A szembenállók az ellenfél belső kohéziójának aláaknázásával, az osztály- és nemzetiségi ellentétek kiaknázásával és fokozásával igye-

kezték előmozdítani a katonai győzelmet. A Monarchia belső gyöngítésére elsősorban a nem német és nem magyar népek támo-gatása ígért eredményt. A történelmi lehetőség fölismérése vezérelte a bécsi Reichsrat tekintélyes képviselőjét, a cseh Masaryk profesz-szort és néhány horvát politikust, hogy 1914-15-ben Angliába, illetve Franciaországba emigráljanak és ott - velük rokonszenvező politikusok, újságírók és rangos közéleti sze-mélyiségek közreműködésével - szisztematikus meggyőző kampányt indítsanak a Mo-narchia fölöstása és helyén nemzeti államok létrehozása érdekében.

A villámháborús remények kudarcát és a frontok megmerevedését követően mindkét táborban az a meggyőződés alakult ki, hogy a győzelem kulcsa új szövetségesek bevo-nása, mert ezzel az erőviszonyok majd kimozdulnak a nyilvánvaló holtpontról. Egyér-telmű volt, hogy a háborúból kimaradó semlegeseket csak kedvező ajánlatokkal, vonzó területi ígéretekkel lehetett megnyerni. Románia esetében Erdély és a Tiszántúl, illetve Besszarábia lehetett a csalétek. Oroszország Romániának már semlegessége esetére odaígerte Erdélyt, és ezt nyugati szövetségesei nem kifogásolták. A Monarchia délszláv -lakta területeinek Szerbiának történő átengedését szövetségesei lényegében a hadüze-net pillanatától fogva magától értetődőnek tekintették. Az utóbbi gesztus elkerülhetetlen kárpót-lássá vált, amikor 1915-ben Olaszországnak a hábo-rúba lépésért cserében jelen-tős délszláv területeket ígértek, Isztriát és Nyugat-Dalmáciát. Az angolok lelkiismeretét azonban zavarta a London-ban megkötött titkos egyezmény, ezért a továbbiak-ban haj-lottak a szerb és általában a délszláv igények messze-menő méltányolására, így végül 1915. augusztus 30-án Lord Grey külügyminiszter sze-mélyes, írásos ígéretet tett a hor-vát politikai emig-ránsok ve-zérének, Frano Supilonak, hogy „a háború után Bosznia, Hercegovina, Dél-Dalmácia, Szlavónia és Horvát-ország szabad lesz és maga dönthet sorsa felől.”(1)

A háború első időszakában Nagy-Britannia azonban még nem fogadta el évszázados szövetségese, a Habsburg-monarchia felszámolásának gondolatát, ezért is elutasította azokat a terveket és javaslatokat, amelyek kifejezetten a magyarok hagyományos német - és osztrákellenességére, függetlenségi törekvéseire támasz-kodva egy Magyarországgal kötendő különbéke ajánlattal álltak elő. 1914 őszén Arthur L. DeLisle, az 1910-es évek elején Magyarországon működő újságíró, majd W.M. Storar se-bész Grey külügy-miniszternek címzett levélben, nyilvánosan pedig I. Gunsberg, a neves sakkozó, egy Klapka 1866-os felkelésében is részt vett 48-as magyar emigráns fia javasolta ezt.(2)

A terv sikeréhez elegendőnek tartották egyetlen előfeltétel teljesítését: az antant garan-tálja Ma-gyarország in-tegritását és függetlenségének elismerését. A Foreign Office illetékes tiszt-viselői választervezeteikben általában az indokolás nélküli elutasítást ja-vasolták, a szűkszavú belső feljegyzések kétségbe vonták az antantbarátnak mondott magyarországi közhangulat valódiságát és a magyar kormány kiválási készségét. A visszautasítás komolyabb okára utalt Grey-nek Bukarestbe, az angol követhoz küldött távirata: „Már elvetettük a magyar függetlenségre tett javaslatot, mert az kizárná az Er-délyre vonatkozó román nemzeti aspirációk kielégítését.” (3)

1915 áprilisában a Függetlenségi Párt vezére, Károlyi Mihály küldötte, Török János görögkatolikus lelkész ismételten tárgyalt Sonnino olasz külügyminiszterrel, s az utóbbi ajánlására fogadta őt Rennell Rodd brit nagykövet is. Török ecsetelte Magyarország

függetlenségi törekvéseit, békevágyát, sőt azt is jelezte, hogy egy Károlyi-vezette kormány kész lenne a különbékére. G.R. Clerk, az illetékes osztályvezető nem jött éppen tűzbe a politikailag könnyűsúlyúnak tekintett Károlyi ajánlatától.(4) Ezeket a szerény és valóban szűk bázisú próbálkozásokat próbálta alátámasztani és igazolni a tekin-télyes konzervatív napilap, a Morning Post, ahol 1915 elején „Barátunk, az ellenség” címmel sajtókampány indult annak bizonyítására, hogy a magyarok hagyományos németelle-nessége és angolbarátsága jó alapot kínál a velük kötendő különbékére. (5)

Nagy-Britanniában eléggé általános volt az a vélemény, hogy a szarajevói merénylet, s így a világháború, de általában az utolsó évszázad háborúinak oka a kielégítetlen nemzeti törekvésekben rejlett, tehát ezek teljesítése esetén békésebb, jobb világ teremthető. Ez a perspektíva elsősorban nem a politika ké-szi-tőit, hanem annak tudatos megfigyelő-it-elemzőit, a humán értelmiségieket lelkesítette, de részben ezek közvetítésével széles visszhangja volt a háború közvetlen terheit viselő lakosság soraiban is. A háború első órájától jelentkezett egy csoport, amely erőteljesen támogatta a brit háborús részvételt, de ezt összekötötte a nemzetiségi elv elfogadásával, Európa, elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia nemzeti alapon történő átrendezésének programjával. Ennek az irányzatnak volt a vezetője Wickham Steed újságíró, a Times külpolitikai főszerkesztője és R. W. Seton-Watson történész, aki 1907 és 1914 között Scotus Viator néven írt könyvekben bírálta a Monarchia kisebbségeit úgymond elnyomó politikát. A háború alatt a Magyarországgal kapcsolatos antant-politika alakulásában döntő szerepe kettőjüknek lett. A Szerbiának történt osztrák-magyar hadüzenet pillanatában Scotus Viator, korábban a Monarchia megreformálásának ötletekben gazdag híve, a Habsburgok négyszáz éves birodalmának elszánt ellenfelévé, elpusztításának fíradhatatlan élharcosává vált, aki vagyonát és egészségét sem kímélve küzdött azért, amit saját hazája, a kelet-közép-európai kis népek és az egész emberiség érdekének hitt. Steed, mint Northcliffe sajtómágnás és kinevezett propagandafőnök tanácsadója és jobb keze, jelentékeny energiájával és meggyőző képességével sietett Ausztria-Magyarország emigráns szláv politikusi segítségére, abban a meggyőződésben, hogy ezt diktálják hazája érdekei. A kettőjük körül politikusokból, tudósokból és újságírókból szerveződött csoport igen jelentős közvetítő szerepet töltött be az emigránsok és a brit politikai elit között. Újságcikkek százai-ban és könyvek tucatjaiban érveltek amellet, hogy Közép-Európát a nemzetiségi elv alapján kell újjászervezni, ennek érdekében számtalan gyűlést szerveztek, előadást tartottak, egyesületeket hoztak létre, s minden vonatkozásban segítségére voltak az emigránsoknak, beleértve belső vitáik elegyengetését is. Seton-Watsonék érvrendszere sokoldalú volt. A háború pillanatnyi szükségleteiből kiindulva érveltek különféle területi ajánlatok és jutalmak mellett ezek nagy többsége Magyarország rovására történt. Meggyőző módon tudták azt is bizonyítani, hogy javaslataik megvalósítása jelenti Németország legyőzésének leggyorsabb és legkönnyebb útját, hiszen Ausztria-Magyarország összeomlása után az antant teljes győzelme aligha váratna magára. Elsősorban Seton-Watson hangsúlyozta, hogy Közép-Európa területi átrendezése jogos, igazságos, és egyezik az érintett népek vágyaival. A háború második szakaszában különösen fon-tossá vált ez a megfontolás, mert segítségével cáfolni lehetett, hogy az antant annexiókra tö-rekszik. A legnehezebb fe-ladat az volt, hogy az „Új Európa” programját össz-hangba

hozzák a brit külpolitika hagyományos szempontjaival, a hatalmi egyensúly elvével és a háború utáni tartós béke megvalósításával. Steed érvelése meggyőzően hangzott: Németország javíthatatlanul agresszív hata-lom, ezért a győzelem után az európai béke csak úgy ma-radhat fenn, ha a Németország és Ausztria-Magyarország rovására létrejött vagy megnövekedett kis államok gátja rekeszti el a németek keleti és délkeleti terjeszkedését. (7)

Ezeknek az érveknek a *ceterum censeo*-ja volt az *Austriam esse delendam*, vagy ahogy Benes, a cseh emigráció második embere írta 1916-ban Párizsban megjelent pamfletjében: "Détruisez l'Autriche-Hongrie!"

Steed és Seton-Watson csoportja a brit külpolitika intézői részéről kezdetben nem kapott támogatást, hiszen a Foreign Office-ban sosem kedvelték a kontárnak tekintett kívülállók tanácsait és a külpolitikát befolyásolni próbáló sajtókampányokat. De ahogy az antant számára 1914 őszétől fölértékelődött a balkáni kérdések jelentősége, úgy nőtt meg a délkelet-európai viszonyokat és politikusokat jól ismerő külső szakértők súlya. Seton-Watson és barátai hasznosnak látszottak a háborús propaganda terén, emellett tanácsaik és érveik növelték a brit diplomácia mozgásterét, sőt nemhivatalos voltuknál fogva bizalmas küldetésekre is ideálisak voltak. Egyfajta tudatos munkamegosztás alakult ki a Monarchiából érkező emigránsok és angol barátaik között: az előbbieket a Monarchia föl-osztása mellett szóló érveken kívül otthoni barátaiktól kijuttatott, értékesnek elismert belső hírekkel, információkkal látták el az antantot, az utóbbiak pedig közvetítették e néze-teket és információkat az angol sajtó, a közvélemény és a hivatalos körök felé, a brit gondolkodásnak és ízlésnek megfelelően átformálva. Így sikerült a cseh, horvát, szerb és román érdekeket és hadicélokait brit stratégiai, politikai és gazdasági érdekként tüntetni föl. Erre a németellenességet a Monarchia felosztásával összekapcsoló érvelés volt a legalkalmasabb, s ezzel már a morális érvek iránt kevés fogékonyságot mutató konzervatív politikusokat is meg lehetett győzni. A felosztás gondolatának elfogadtatását megkönnyítette, hogy a brit külügyminisztériumban már jó tíz éve dominált az élesen németellenes és ennek következtében "szlávbarát" irányzat.

A Monarchia fölosztásának programjával együtt járt a történelmi Magyarország földarabolása. A magyarok nemzetiségi politikájáról már korábban elterjedt elitélő vélemények és a háború alatt leegyszerűsítve terjesztett "leleplező", főként a magyar politika utolsó száz évét bíráló írások hatására ennek jogosságát és szükségességét kevesen vitatták a nemrég még a magyarokért lelkesedő Nagy-Britanniában sem. Ezért is gyakorlatilag esélytelen volt a magyarországi Függetlenségi Párt és néhány angliai hívük újabb próbálkozása 1916 nyarán a magyarokkal kötendő különbéke gondolatának fölmelegítésére. A Romániával ekkor már előrehaladt tárgyalások jóval többet ígértek. Amikor 1916. augusztus elején Bernben híre ment, hogy Károlyi Mihály egy vezérkari tiszt kíséretében különbéke-ajánlattal odaérkezett, s hogy tárgyalni kíván E. Grant-Duff brit követtel (akit annak pár évvel korábbi budapesti főkonzuli működése ide-jéről jól ismert), ez ugyan figyelmet keltett, de G.R. Clerk, az osztályvezető utalt a kritikus fázisba lépett román tárgyalásokra és figyelmeztetett, hogy "nem kezdhünk új viszonyt, amíg be nem fejeztük a régit." Arra azonban alkalmasnak látta a magyar kezdeményezést, hogy Bratianu román miniszterelnöknek hívják föl a figyelmét, "esetleg túl soká

várakozik." (9) Joggal jegyezte meg Bertie párizsi brit nagykövet: "Hogyan köthetnének az antant szövetségesei különbékét azzal a Magyarországgal, amelynek területe nagy részét pa-píron már szétosztották Románia, Szerbia, Oroszország és Olaszország között." (10) Pár nappal később az arabokat lázító Lawrance-et idéző terveket melengető Gunsberg fölajánlotta, hogy Budapestre megy antantbarát propagandát folytatni egy magyar különbéke érdekében. Udvarias elutasítást Clerk a következőkkel indokolta: "Romániával kötött egyezményünk kizárja, hogy Magyarország számára elfogadható feltételeket kínáljunk." (11) Valóban, a Romániával kötött titkos szerződés egyenlő volt az egész Habsburg-monarchia leírásával. "Románia beavatkozása egyenlő Magyarország halálos ítéletével, Ausztria szükségyszerű felosztásának kezdete, s előrevetíti Európa átrendezését etnikai egységes államokra. Ezeknek a pusztasága léte és érdekei önmagukban is biztosítékot fognak jelenteni a jövő Európája számára minden német uralmi kísérlettel szemben." (12)

A Monarchia felosztásának hívei nem várt és komoly riválistal találtak azoknak a liberális, radikális és szocialista íróknak, gondolkodóknak és politikusoknak a körében, akik tovább kívántak lépni azon, ami szerintük tipikus XIX. századi nacionalista megoldás volt. Arthur Ponsonby, Charles Trevelyan, Ramsay MacDonald és Noel Buxton parlamenti képviselők, s a neves író-publicista Hobson, Norman Angell, G. Lowes Dickinson és E.D. Morel tisztában volt a nemzeti alapon történő igazságos rendezés gyakorlati nehézségeivel is, valamint a várható külpolitikai komplikációkkal, nem azonosultak egyik vagy másik nemzettel vagy irányzattal sem, s így nem siklottak át könnyedén Kelet-Közép-Európa etnikai kevertsége és ebből fakadóan a politikai határok etnikai alapon történő igazságos megajzolásának lehetetlen volta fölött. Sokat mondó volt Norman Angell megjegyzése: "Ahogy minden Angliának megvan a maga Írországa, úgy minden Írországnak megvan a maga Ulster-ja." (13) A talán legbefolyásosabb radikális hetilap, a Nation gyakran emlegette a Duna-medence gazdasági egységét, annak a veszélyét, hogy az új államok a nagyhatalmak politikai csatlósáivá fognak válni, s hogy nagy valószínűséggel üldözni fogják etnikai, vallási és politikai kisebbségeiket. (14) A Külügyminisztérium Hírszerző Osztályán dolgozó Arnold J. Toynbee úgy vélte, hogy nem szükséges Magyarország határait megváltoztatni, s a kevert lakosság miatt a nemzeti területi autonómiákat sem volna célszerű erőltetni, ehelyett igazi helyi önkormányzatot és kulturális autonómiát kellene bevezetni. (15)

Amikor Wilson amerikai elnök 1916 végén békejavaslattal fordult mindkét hadviselő táborhoz, elkerülhetetlenné vált, hogy a brit hadicélok a nemzetközi közvélemény, elsősorban pedig Wilson számára rokonszenves formában fogalmazzák meg. Mivel Anglia nem kívánt lemondani a háború remélt gyümölcséről, hogy céljai mégis igazságosnak, idealistának tűnjenek, kézenfekvő volt az elérni kívánt területi változásokat az érintettek vágyaival, önrendelkezési jogával indokolni és fedezni. Közép- és Délkelet-Európa "elnyomott" kis nemzetek függetlenségének fölkarolása a háborúnak morális jelleget adhatott, ezért prominens helyet kapott a december 28-i angol-francia konferencián elfogadott és Wilsonnak 1917. január 10-én átnyújtott válaszban. Eszerint az antant egyik célja "az olaszok, valamint a szlávok, a románok és a cseh-szlovákok felszabadí-

tása az idegen uralom alól." (A lengyelek jövőjét ugyanakkor az orosz kormányzat hatáskörébe tartozónak nyilvánította.) (16)

Mire azonban Románia hadba lépése a várt siker helyett vereséghez vezetett, minden hadban álló országban erősödött a békevágy. 1917. februárban az oroszországi forradalom nyomán a keleti front megrendült, Ausztria-Magyarország új uralkodója pedig komoly szándékot mutatott a szörnyű vérontás befejezésére. Ekkor mind a brit, mind a francia kormány kész volt megfélemlíteni a Wilsonon keresztül a közép-európai emigránsoknak tett 1917. januári ígéretekről. A brit külügyminisztériumban kidolgozott javaslat különbke esetén a cseheket és a délszlávokat Magyarországhoz hasonló autonóm státussal gondolta kielégíteni, négy egységből álló föderációvá alakítva a Monarchiát. A később komoly politikai karriert befutó, részben magyar származású „liberális imperialista” Leo Amery 1917. április 11-én elkészült memoranduma a független nemzetállamok létrehozását az etnikai kevertség miatt megvalósíthatatlannak, gazdaságilag pedig kifejezetten károsnak tartotta, a nemzeti törekvéseket ő is autonómiákkal és az egész térség föderális megszervezésével javasolta megoldani. (17) A Károly király sógora, Sixtus páрмаi herceg nevéhez fűződő titkos békemissziókat angol részről nagy érdeklődéssel fogadták, maga Lloyd George miniszterelnök is találkozott a küldönccel, de a beígért zsákmányt féltő olaszok vétót mondtak a tárgyalásokra. 1917 októberében azonban Olaszország megsemmisítő vereséget szenvedett Caporettonál, az összeomlás határán álló Románia pedig december 9-én Szovjetországot követve fegyverszünetet kötött a Központi Hatalmakkal. A győzelem reményétől ismét eleső antant számára az adott pillanatban a korábbiaknál több szólt egy átalakult Habsburg-monarchiával kötetendő különbke mellett. Korábban úgy vélték, hogy a nacionalista magyarok tántoríthatatlan ellenfelei minden komolyabb belső átalakulásnak, ezért is fogadták brit részről határozott érdeklődéssel az 1917. novemberében ismét Svájcba érkező Károlyi Mihálynak az öt vezető nemzet konföderációjára vonatkozó javaslatait. (18)

Hasonló álláspontot (nemzeti autonómiák nagyobb politikai kereteken belül) képviselt a brit Háborús Kabinet dél-afrikai búr tagja, Smuts tábornok is, aki Lloyd George megbízásából, de az 1917. november 29-i szövetséges közti konferencia jóváhagyásával érkezett Genfben december 18-án, hogy Mensdorff volt londoni osztrák-magyar nagykövettel a békéről tárgyaljon. A december 18-19-i szigorúan titkos megbeszéléseken támogatást és jóindulatot ígért Ausztriának, ha az felszabadítja magát a német gyámság alól. Mensdorff természetesen örömmel üdvözölte a brit álláspont megváltozását, de nem mutatott hajlandóságot szövetséges fölládozásával menteni meg a Monarchiát és kapni kedvező feltételeket, ő általános béketárgyalásokat javasolt, ahol Ausztria-Magyarország Németországot rászorítaná hódításai fölladására. (19)

Az Oroszországgal 1918. március 3-án megkötött breszti béke után azonban Károly császár-király elállt a katonailag kétségtelenül nehezen végrehajtható különbékétől, mindent egy lapra, a nyugaton kivivandó német győzelemre tett föl. Ez lehetővé tette az Osztrák-Magyar Monarchia felosztását szorgalmazó irányzat felülkerekedését. Northcliffe február 24-én memorandumban fejtette ki egy új politika körvonalait Balfour számára. Eszerint minthogy a különbke politikája eredménytelen volt, nem marad más

lehetőség, mint "megtörni Ausztria-Magyarország, az ellenséges államok leggyöngébb láncszeme hatalmát minden németellenes és szövetségesbarát nép és tendencia támogatásával és bátorításával," vagyis a Monarchia elnyomottnak hirdetett nemzetiségeit föl kell lázítani a függetlenség ígéréttel. "Ausztria-Magyarország elnyomott nemzetiségeinek" 1918. április 8-10-i római kongresszusa után az olasz fronton megkezdődött a lélektani hadviselés, naponta mintegy 150.000 röplappal kezdték bombázni az osztrák-magyar egységeket. Ezekon bejelentették, hogy a szövetséges kormányok támogatják a cseh és délszláv függetlenség programját, bemutatva az új államok határait is. A szláv és román egységeket dezertálásra szólították föl, kedvező fogadtatást ígértek nekik, s föl kínálták, hogy ha akarnak, beléphetnek a szövetségesek által létrehozott cseh és más nemzetiségi légiókba. Hasonló fölhívásokat juttattak el a hátszágba is, elsősorban a csehek által kialakított földalatti csatornák révén. (20) Az ajánlat nemzeti függetlenség, sosem álmódott kedvező határok és szövetségesként való elismerés az antant részéről – rendkívül vonzó volt, hozzájárult a végső összeomláshoz, bár a végső szót csak a Monarchia katonai veresége mondta ki.

Augusztus 13-án nyilvánosságra hozták, hogy "Öfelsége Kormánya elismeri [...] a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot, mint a csehszlovák nemzeti érdekek legfelsőbb szervét és a jövőre csehszlovák kormány jelenlegi letéteményesét [trustee]." A délszlávok Olaszországgal marakodtak a koncon, ezért nem kaptak hasonló nyilatkozatot. A gazdaságilag már teljesen kimerült Monarchia 1918. október 4-én Németországgal és Törökországgal egyidejűleg azonnali fegyverszünetet kért Wilson elnök feltételei alapján. Bécsnek két hetet kellett várnia arra a válaszra, hogy a 14 pont már nem aktuális, a csehszlovákok és jugoszlávok maguk jogosultak dönteni jövőjük fölöl. Az utolsó közös külügyminiszter, ifj. Andrássy Gyula 1918. október 27-i jegyzékében ezt elfogadta, másnap Prágában, október 29-én Zágrábban, 30-án pedig Turócszentmártonban kikiáltották a függetlenséget, illetve az elszakadást.

A győzelem küszöbén Amery, a brit miniszterelnök tanácsadója, memorandumban figyelmeztette Balfour külügyminisztert, hogy "Ha Ausztria-Magyarország problémáját azon az alapon oldjuk meg, hogy győzelmünk révén kielégítjük barátaink ambícióit, ez az elrendezés elkerülhetetlenül a nyugtalanság és bizonytalanság légkörét fogja megteremteni, ami előbb vagy utóbb egy új háborúra vezet. [...] Tartós stabilitást és jólétet leginkább egy új Dunai Konföderáció létesítésével lehetne elérni. Ennek része lenne Német-Ausztria, Csehország, Magyarország, Jugoszlávia, Románia és valószínűleg Bulgária is. [...] Közép-Európa különböző nemzetiségei úgy össze vannak keveredve, etnikai határai annyira alkalmatlanok arra, hogy ténylegesen független szuverén államok határai legyenek, hogy számukra az egyetlen kielégítő és tartósan működőképes politika, ha egyesülnek egy nem-nemzeti szuperállamban. Ennek a szuperállamnak a létrejövetelét késleltethetjük, de meg nem akadályozhatjuk." (21)

Magyarország határaitól a november 3-án Páduában aláírt fegyverszünet nem rendelkezett, de lehetővé tette a Monarchia bármely területének az antant csapatai által történő megszállását. A délen előrenyomuló, Franchet d'Esperey francia tábornok által vezetett antant-haderő - az őszirózsás forradalom vezetői által Belgrádban aláírt katonai konven-

ció alapján - csak Magyarország déli sávját szállta meg. Benes csehszlovák külügyminiszter azonban novembertől hivatalosan részt vett a szövetségesek párizsi politikai tanácskozásain és elérte, hogy az antant felhatalmazza a cseh haderőt az általa igényelt területek megszállására. A Károlyi Mihály által vezetett magyar kormány a nagyjából a mai határ szerint igényelt területeket ellenállás nélkül kiürítette. Január végére a cseh hadsereg birtokba vette - korabeli szóhasználatlaltal - az egész Felvidéket, a mai Szlovákiát.

A háborúban vereséget szenvedett és 1918. májusában különbékét kötött Románia - öt nappal a fegyverszünet aláírása után - ismét "belépett" a háborúba és a belgrádi demarkációs vonallal mit sem törődve hadseregével fokozatosan elfoglalta Erdélyt. A december 1-én Gyulafehérvárott tartott, kizárólag románokból álló népgyűlés már a román csapatok jelenlététől fölbátorodva mondta ki a Romániához történő csatlakozást - akkor még minden szépet és jót, autonómiát ígérve a magyaroknak. A marosvásárhelyi, majd kolozsvári magyar népgyűlés ezzel szemben állást foglalt a demokratikus, a nemzetiségeknek önkormányzatot biztosító Magyarország mellett, de a kis létszámú magyar fegyveres erők - a budapesti kormány utasításainak megfelelően - ellenállás nélkül visszavonultak s így az antant jóváhagyásával előrenyomuló román hadsereg karácsonyán bevonult Kolozsvárra.

Az 1919. január 18-án Párizsban összeülő békekonferencia már kész tényekkel, Magyarország háromnegyed részének katonai megszállásával találta magát szemben, amikor a területi kérdésekkel foglalkozó bizottságok február és március folyamán elkészítették a határookra vonatkozó javaslatokat. A közép-európai határookra vonatkozó brit javaslat Seton-Watson memorandumaiából indult ki, így abból a tételből, hogy "a határok, amennyire csak lehet, essenek egybe a lakosság etnikai megoszlásával". (22) A vitathatónak, a döntésben mérlegelendőnek megjelölt "szürke zónák" azonban - engedve a francia követeléseknek - kivétel nélkül az utódállamokhoz kerültek, hogy azokat katonailag is erősítsék az esetleges szovjet orosz támadás, hosszabb távon pedig egy magyar revans ellen. Az öt győztes nagyhatalom külügyminiszterei elé terjesztett határjavaslat jócskán elmaradt a maximális cseh, román és szerb igényektől végül, de magyarok számára jóval kedvezőtlenebb volt, mint az amerikai szakértők által javasolt vonal. Az ajánlásokat miniszterek 1919. májusban hagyták jóvá. A döntésekben a Tanácsköztársaság budapesti kikiáltásának közvetlenül nem volt szerepe, inkább ennek fordítottja az igaz: a Kelet-Alföld kiürítését elrendelő Vix jegyzékre adott kétségbeesett reakció volt a magyar Kommün. Kun Bélának a szomszédok imperializmusát a forradalom elterjesztésével és szovjet Vörös Hadsereg segítségével remélték legyőzni, de a szomszédoknak a franciáktól támogatott nacionalizmusa erősebbnek bizonyult az internacionalizmusnál. A diktált területi rendelkezések mögött azonban nemcsak a győztesek bosszúja és szomszédjaink mohósága állt, hanem az a tapasztalat is, hogy a kommunizmus, a forradalom terjedésének legjobb ellenszere a nemzeti eszme. A vesztes államok rovására nagyvonalúan meghúzott lengyel, csehszlovák, román és délszláv határok egyben arra is szolgáltak, hogy az antantnak, elsősorban az európai hegemoniára törekvő Franciaországnak megbízható szövetségesei legyenek Németország hátában, s hogy a különválasztott

Ausztria és Magyarország kicsi és gyöngye legyen. Így jött létre az a helyzet, hogy a trianoni békeszerződés következtében a magyar etnikum egyharmada számára Magyarország külföldre vált, sorsuk pedig nemzeti kisebbségként határozottan rosszabb lett, mint a régi Magyarország nem magyar népeié volt. Sem Steed, sem Seton-Watson nem volt tagja a béke-konferencián részt vevő brit küldöttségnek, de mindketten Párizsban figyelték sokéves munkájuk eredményének megszületését. Az alapelvek sok elkerülhető hibával történt megvalósulásáért így közvetlenül nem tehetők felelőssé, de a döntéseket meghozó szakértők és politikusok sok tekintetben az ő tanítványaik voltak, s a Magyarországról általuk készített elemzések szolgálták alapul a magyar békeszerződés területi rendelkezései kidolgozásához. (23)

Egészében véve megállapítható, hogy az angolok a közéletet foglalták el az ellenséget kiméletlenül büntetni, a barátokat pedig jutalmazni és megerősíteni akaró francia, valamint az igazságos és tartós rendezést kívánó amerikai javaslatok – és politika – között. (24) Lloyd George még 1919 tavaszán figyelmeztette kollégáit, hogy „soha nem lesz béke Délkelet-Európában, ha a most létrejövő kis államok mindegyikének jelentős magyar lakossága lesz.” (25) Az Apponyi Albert által vezetett magyar küldöttség meghallgatására csak 1920 elején került sor. Lloyd George brit miniszterelnök ekkor döbbsen rá, milyen súlyos következményekkel járó, igazságtalan békét diktálnak Magyarországnak, a londoni miniszterelnöki konferencián kísérletet tett a magyar határkérdés újratárgyalására, ezt azonban a Foreign Office hivatalnokai elleneztek, s végül a brit kormányfő elfogadta, hogy a békeművön változtatni már nem lehet.

A győztes hatalmak döntését - az erőviszonyokat és a lehetőségeket felelősséggel mérlegelve - az Simonyi-Semadam kormány fogadta el, amelynek a külügyminisztere Teleki Pál volt. A békeszerződést a magyar Nemzetgyűlés 1921-ben ratifikálta, kihirdetését Horthy Miklós és Bethlen István miniszterelnök írta alá. Azért is kell e tényeket ismerni, mert a nemzeti feledékenység már olyan kijelentéseket is tett, miszerint az Antall-kormány mondott le a történelmi Magyarország egyes területeiről...

1. Seton-Watson 1981, 139; Calder 1976, 37-38, 41-43. Érdemes megjegyezni, hogy Pasic szerb miniszterelnök következetesen elvetette az egyenlők szabad egyezményeként létrejövő délszláv egység tervét, szerb és ortodox vezetésű Nagy-Szerbiát akart.
2. I. Gunsberg: A Plea for the Hungarians. The Globe, 1914. dec. 16.
3. Grey távirata Sir G. Barcalay-hoz, 1915. jan. 27. FO/800/71.
4. Rodd - Grey-hez, 1915. ápr. 25. FO 371/2241/53921; Károlyi 1922/1965, 125-130, nem említi az utóbbi ajánlatot, viszont Hajdú 1978 nemcsak erről, de Apponyi hasonló ajánlkozásairól is beszámol (181-182, 185).
5. A cikkek 1915. jan. 21-én induló sorozatát Budapestről keltezték, de minden bizonynyal Londonban írták őket. Az újság elhallgattatásán jó két éven át fáradozó Seton-Watson szerint szerzőjük Szebenyei József volt: Seton-Watson Papers, (University of London, School of Slavonic and East European Studies), Box 3. Györy Ilona író, Arthur Ginever unitárius lelkész felesége magát jelölte meg a kísérlet szerzőjének. Györy - Pekár Gyulának, 1923. jan. 22. OSZK K, Anal. 4834.
6. Háború alatti propagandatevékenységük gyakorú - meglehetősen szókimondó - össze-

foglalása Stuart 1920; valamint az egyik főszereplő eredeti dokumentumokban gazdag memoárja: Steed 1924. A kampány legalaposabb feldolgozása: Seton-Watson 1981, különösen 6-17. fejezet.

7. Steed 1924, II. 17.

8. Steiner 1969, 70.

9. Grant-Duff bizalmas és titkos távirata Hardinge-hoz, 1916. aug. 2. FO 371/371/2602/150294. _ Mint Hajdu 1978, 200-205. rámutat, Károlyi ekkor Andrássy tudtával és közreműködésével valóban tett puhatolózó lépéseket, de Bernben nem járt.

10. Bertie memoranduma, 1917. aug. 17. FO 800/176, 120. és Ro/16/4.

11. G. R. Clerk feljegyzése Gunsberg 1916. aug. 29-i, Grey-hez intézett levelével kapcsolatban, 1916. aug. 31. FO 371/2602/171354.

12. Steed memoranduma Romániáról [a Times szerkesztősége számára, a vezércikkek irányvonalához]. 1916. aug. 4. Printing House Square Papers. Steed szavait idézi Fest 1978, 37.

13. Az irányzat összefoglalása Winkler 1952, az Ausztria-Magyarországgal kapcsolatos tevékenység feldolgozása H. Hanak 1962, az Angell-idézet uo. 57.

14. The Nation, idézi H. Hanak 1962, 221-222.

15. Toynbee 1915. 15-17., 138-166. Egy közép-európai föderációra és a Balkánt is magába foglaló vámunióra tett javaslataira uo. 216-222. és Toynbee 1915/b.

16. Calder 1976, 103-104.

17. Calder 1976, 118-119. Amery a következő hetekben két további memorandumban foglalkozott a Kelet-Közép-Európában brit szempontból kívánatos megoldásokkal. Uo., 236, 36. és 37. jegyzet.

18. Fest 1978, 163-165. Károlyi életrajzírójának a genfi tárgyalásokról adott részletes beszámolója azonban nem látott érdemleges antant-hajlandóságot még a különbékére sem. Hajdu 1978, 234-238.

19. Smuts beszámoló jelentését Lloyd George 1938 adta közre, 1478-1489.

20. Stuart 1920, 37-40; Zeman 1971, 355-358; Seton-Watson 1981, 268-269.

21. The Austro-Hungarian Problem. L.S. Amery memoranduma, 1918. okt. 20. A Balfour-nak címzett kísérőlevél dátuma 1918. okt. 22. Public Record Office, London, Foreign Office, 371/3136/17223.

22. Hugh Seton-Watson: R. W. Seton-Watson and the Trianon settlement. In: Béla K. Király, P. Pastor, I. Sanders (eds.) Total war and Peacemaking: a case study or Trianon. New York, 1982. 6-7.

23. Nicolson 1933. 34.

24. Arday Lajos 1989. Jeszzenszky 2004.

25. Francis Deák: Hungary at the Paris Peace Conference (New York, 1942), 52. Idézi

26. Romsics Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1914–1946. In Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 64.

27. Romsics, 135-137. V.ö. Jeszzenszky Géza: A Csallóköz elvesztése – esettanulmány Trianon történetéhez. Rubicon, 2005/6.